

ЧЛ.-КОР. ПРОФЕСОР ДОРА МИРЧЕВА НА 85 ГОДИНИ

На 18 януари 2005 г. проф. Дора Иванова-Мирчева, чл.-кор. на БАН, навърши осемдесет и пет години. За наша радост тя посреща този хубав юбилей в добро здраве. Почти шест десетилетия проф. Мирчева участва активно в живота на българската научна общност като водещ специалист в езиковедската славистика и в медиевистичната българистика. И още нещо, на което обърнах внимание преди петнадесет години и което продължава да е валидно и днес: през изминалите десетилетия проф. Дора Мирчева остана такава, каквато я видях за първи път: мила, отзивчива, енергична, пряма, духовита и безкрайно човечна. Причината вероятно се крие в това, че Времето е твърде благосклонно към хората с младо сърце, широка душа и честни очи.

Не съм единственият, който е писал за живота и научното дело на проф. Дора Иванова-Мирчева. Самият аз също го правя не за първи път и винаги с ясното съзнание, че едва ли ще успея да го сторя, както пише Патриарх Евтимий, по лэпотэ, якоже ключимо чстъ. Успокоява ме обаче мисълта, че житейските, обществените и научните дела на проф. Мирчева са добре известни, че те са били и продължават да са начълнообразни образъ, образец за подражание на редица начеващи български езиковеди през последните няколко десетилетия, включително и за мен.

Дора Иванова-Мирчева (Тодорка Маринова Мирчева) е родена в гр. Шумен в семейството на гимназиални учители по български език и литература. Завършила е средното си образование в София през 1938, а висше по специалността Славянска филология в Софийския университет "Св. Климент Охридски" през 1942 г. След кратко учителстване в София и Търговище през 1946 г. младата славистка постъпва на работа в БАН първоначално като асистент в Службата за български речник, а от 1952 г. е научен сътрудник в Секцията за българска лексикология и лексикография към новосъздадения Институт за български език. През 1958 г. Дора Мирчева преминава в Секцията за история на българския език на Института, където след 1965 г. е старши научен сътрудник. От началото на 1976 г. в продължение на четиринадесет години тя е ръководител на Секцията, а от 1979 до 1989 г. е и директор на Института за български език. Кратката, но интензивна и плодотворна университетска преподавателска дейност на проф. Мирчева е свързана с Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий", където тя чете лекции и спецкурсове по история на българския език в продължение на седем години – от 1969 до 1976. В този университет проф. Мирчева отначало беше хоноруван доцент, а от 1971 г. и професор по история на българския език. Във Великотърновския университет за много повече от споменатите седем години проф. Мирчева създаде, отгледа и подкрепи немало учени, чиято съдба – и житейска, и професионална – не може да бъде описана, без многократно да се спомене с добри думи нейното име. Същото може да се каже и за отношението ѝ към кадрите на Института за български език. Тя беше ръководител на дипломанти и докторанти, компетентен и доброжелателен консултант, съветник и защитник на начеващи и опитни учени като член на редколегиите на списанията "Български език" и "Македонски преглед", на Редакционно-издателския съвет при Издателството на БАН, като член на Висшата атестационна комисия и т.н.

Активната научна, преподавателска и обществена дейност на проф. Мирчева през годините беше високо ценена. Тя е заслужил деятел на науката (1986), носител е на различни други награди и отличия, като Кирило-Методиевска награда на БАН (1972), на ордените "Кирил и Методий" I степен (1972) и "Червено знаме на труда" (1980), на наградата "Владимир Георгиев" на Фонда "1300 години България" (1987), на специални отличия на БАН и Великотърновския университет. Във връзка с осемдесетата годишнина на проф. Дора Мирчева Академическият съвет на Великотърновския университет я удостои с почетното звание *Doctor honoris causa*.

В световната медиевистична славистика проф. Дора Мирчева е позната като изтъкнат специалист по история на българския език, като съвместен, точен, принципен и неконюнктурен учен в една област, където съществува опасна възможност за бърза кариера на цената на различни компромиси с научната съвест и с конкретния исторически и езиков материал. Научното развитие на проф. Мирчева е добър пример за това колко внимателно и целенасочено трябва да се навлиза в голямата наука, когато човек има намерение да пребивава в нея трайно и забележимо. Тя е автор на над 150 научни публикации на български, руски, английски, френски и немски език, на рецензии, доклади, преводи и мн. др. Тя е водещ учен по история на българския книжовен език, основоположник и най-ярък представител е на една почти неразработена в теоретично отношение до шестдесетте години на ХХ в. научна област – историята на българския книжовен език до Възраждането (IX-XVIII в.).

Началните научни изяви на Дора Мирчева са свързани с проблемите на формирането на новобългарския книжовен език. По това време историята му още не е написана и са нужни детайлни изследвания върху езика на неговите създатели и строители. С тази проблематика Мирчева се занимава цяло десетилетие, като проучва езика на Иван Вазов, Пенчо Славейков, Илия Блъсков, Васил Друмев. Още тогава Дора Мирчева се откроява с тънката си наблюдателност и със зачитане на езиковия материал, което е характерно за цялото ѝ научно творчество.

Със свой определен принос Мирчева рано се включва в разработването на основни въпроси от българската лексикология, обособена като самостоятелна езиковедска научна област през петдесетте години на ХХ век. От този период са добре известната нейна студия за преносното значение и преносимостта на значението (ИИБЕ, 6, 1959), както и статията ѝ за стесняването на семантичната структура на думата като исторически процес (ИИБЕ, 11, 1964). Дора Мирчева е и един от авторите на тритомния Речник на съвременния български книжовен език (1955-1959). Още тогава се очертават основните области, в които тя ще работи по-късно като историк на българския език: лексикология и семантика, лексикография и развой на българския книжовен език.

През 1962 г. излиза от печат книгата на Дора Мирчева "Развой на бъдеще време (*futurum*) в българския език от Х до XVIII в.". Това е едно ценно монографично изследване, посветено на историческия развой на българските бъдещи времена, което и днес не е загубило нищо от своята актуалност.

Проучването на отделни въпроси от българската историческа лексикология – един слабо разработен дял от

историята на езика ни, има важно място в цялостната научна дейност на Дора Мирчева. В редица свои работи тя разглежда историята на отделни думи, спира се на т. нар. семантични русизми, неотбелязвани специално преди нея (БЕ, 1959, № 6; БЕ, 1960, № 2-3). Интересни са наблюденията и изводите, които проф. Дора Мирчева направи върху лексикален материал от старобългарските писмени паметници. Според нея състоянието на старобългарската лексика по времето, когато са били направени първите преводи от гръцки, е предлагало отлични условия за превръщането на говоримия старобългарски език в книжовен. По отношение на термините например Мирчева достига до извода, че част от тях са били образувани от съществуващи в старобългарски думи с всекидневна употреба чрез стесняване на значението (БЕ, 1984, № 6; БЕ, 1987, № 1-2).

Интересите на проф. Мирчева в областта на българската историческа лексикология не са ограничени само до отделни лексеми или лексикално-семантични процеси. Тези нейни занимания освен това не могат да бъдат отделени от лексикографската ѝ работа. Опитът, който Дора Мирчева получава при работата си в колектива на тритомния Речник на съвременния български книжовен език, е добра основа за създаването на архив за исторически речник. В края на 1959 г. Мирчева е командирована в тогавашна Чехословакия, където проучва лексикографския опит в славистичните центрове на Прага, Братислава и Бърно. В продължение на три десетилетия след това сложната и трудоемка работа по уточняване, ексцерпиране, тълкуване на значенията и т. н. е тясно свързана с името на проф. Дора Иванова-Мирчева. Тя е автор на концепцията за създаване и отговорен редактор на тритомен речник на старобългарския език, чийто първи том след много години и множество перипетии беше издаден през 1999 г. Междувременно в съавторство с Ангел Давидов през 2001 г. проф. Мирчева издаде еднотомен учебен речник на старобългарския език, който съдържа около 8000 речникови единици.

Големи заслуги има проф. Дора Мирчева за разширяване кръга от паметници, с чиято помощ се обогатяват представите ни за старобългарския говорим и книжовен език. Тя обърна специално внимание на старобългарската хомилетична литература, както и на църковнославянския език. Още в началото на седемдесетте години на миналия век проф. Мирчева редактира за печат в Издателството на БАН и написа предговор към подготовения от архимандрит д-р Атанасий Бончев двутомен речник на църковнославянския език. По независещи от нея причини почти три десетилетия речникът на Бончев не можа да види бял свят. Сега първият том на този речник (А-О) вече е факт като издание на Народната библиотека "Св. св. Кирил и Методий" (София, 2002). В предговора към тома няма и дума за усилията на проф. Мирчева. За съжаление, в науката нерядко стават и такива неща.

Най-значителната част от научната продукция на проф. Дора Мирчева са нейните приноси в историята на българския книжовен език до Възраждането. През 1987 г. излезе от печат "Въпроси на българския книжовен език до Възраждането". Тази книга беше пръв опит за системно разглеждане на основните въпроси, свързани с деветвековното развитие на донационалния български книжовен език. За тази книга проф. Мирчева получи наградата "Владимир Георгиев" на Фонда "1300 години България".

Специално трябва да се изтъкнат усилията на Мирчева за уточняване периодизацията на българската езикова история. Класическата тридялба (всъщност четиридялба с добавения от К. Мирчев предписмен период) беше направена с оглед на говоримия език, такава насоченост имаха и опитите за нейното ревизиране. За първи път Мирчева постави въпроса и доказа необходимостта от две периодизации, в които да бъде обхванато развитието на двете форми на съществуване и развитие на българския език – говоримата и писмената. Нееднократно тя уточняваше и мотивираше теоретичните си позиции, отбелязвайки, че отношението на книжовния към говоримия език е главният критерий, по който трябва да се определят периодите в развитието на донационалния български книжовен език (виж първата нейна работа по този въпрос в БЕ, 1972, № 6).

Проф. Дора Мирчева зае категорична позиция по нееднократно обсъждания въпрос за отношението между двата големи периода в развитието на българския книжовен език – донационалния и националния. Според нея прекъсване на книжовната традиция никога не е имало. Тя специално подчерта, че през всичките периоди на своя развой нашият книжовен език е имал български характер, независимо от това дали е бил архаизиран, русизирани или сърбизиран (БЕ, 1972, № 6). Проф. Мирчева много рано беше разбрала, че решаването на големите теоретични проблеми, свързани изобщо с развитието на българския книжовен език, не могат да бъдат решени успешно, ако не се проучи конкретното развитие на донационалния български книжовен език и ролята на богатата предходна книжовна традиция за изграждането на книжовния език на българската нация през XVIII и XIX в.

Проф. Мирчева се занимава и продължава да се занимава по свой специфичен начин с главните въпроси, посветени на българската книжовноезикова история. Дори сред работите ѝ по конкретни въпроси не могат да се намерят такива, които да не са концептуално свързани с основните общотеоретични проблеми. За онези езиковеди, които познават пряко, а не от чужди изследвания езика на класическите старобългарски писмени паметници, са твърде важни приносите на Мирчева за изясняване на народностната основа и на специфичните особености при формирането на първия книжовен език на славяните. Много важно и безспорно правилно е схващането за широката диалектна основа, върху която е възникнал старобългарският книжовен език.

Съществен е приносът на проф. Мирчева по въпроса за наличието и характера на преводачески школи в България от IX-X до XIV в. (Старобългаристика 1977, 1) и особено за изясняване на конкретните прояви на теоретически формулираните от нея главни преводачески принципи. В славистиката са известни различни списъци на двойки думи, наричани или синоними, или варианти, които са били предпочитани в охридските и в преславските ръкописи. Тези списъци, съвсем недостатъчни да разграничат в езиково отношение ръкописите, отнасяни към двата големи старобългарски центъра, бяха използвани от чуждестранни слависти за противопоставяне на Охрид и Преслав като средища, където се творило на два различни книжовни езика – "старомакедонски" и старобългарски. Това е въпрос, на който ще се спра по-късно. Важна заслуга на проф. Мирчева е тази, че тя за първи път посочи конкретни не само лексикални, но и граматични черти, които характеризират в езиково отношение произведенията на охридските и преславските ръкописи и са резултат от различно отношение към гръцките оригинали. Мирчева стъпи на здрава методологическа основа, като използва материал не само от класическите старобългарски паметници, но и от архаични преводи (охридски и преславски), включени в Германовия сборник от 1359 г. Тя използва твърде активно и успешно старобългарския хомилиар за решаване и на други въпроси, освен споменатите дотук (сб. Константин-Кирил Философ, 1971). Главна нейна заслуга е, че тя посочи и подробно мотивира нуждата от привличане на по-късни сборници не само в българска, но и в чужда редакция, за да може да се възстанови в по-голяма степен старобългарският хомилиар.

През 1971 г. излезе от печат книгата "Йоан Екзарх Български. Слова, т. I", заради която проф. Мирчева получи

наградата “Кирил и Методий” на БАН. Тази книга е образцово издание на две слова на Йоан Екзарх – Словото за Преображение и Похвалата за Йоан Богослов. При работата си над Германовия сборник Мирчева откри неизвестен дотогава старобългарски превод на Хомилията на Епифаний Кипърски за слизането в ада. Тя издаде Епифаниевата хомилия през 1975 г. (в съавторство при изработването на речниците от Живка Икономова), като използва възприетата по-рано издателска методология. Определено трябва да се каже, че издателската дейност на проф. Дора Мирчева е в съответствие с най-добрите традиции на световната медиевистична славистика.

На фона на общата слаба разработеност на въпросите, свързани с развитието на българския книжовен език до Възраждането (без периода IX-XII в.), особено ярко се открояват приносите на Мирчева в изучаването на българския книжовен език от XIII до средата на XV в. Тя формулира основните задачи, които стоят пред изследвача на книжовния език от това време. Главна особеност според нея е рязкото раздалечаване между книжовния и говоримия език, за разлика от състоянието през IX-XII в., когато (особено през първите две-три столетия) връзката е била почти пряка. В центъра на изследванията си Дора Мирчева поставя езика на произведенията, отнасяни към Търновската книжовна школа. Този книжовен език, интересът към който през последните няколко десетилетия силно се увеличи, според нея трябва да се разглежда и като отношение към предходната книжовна традиция, и като важен фактор в изграждането на църковнославянския език (сб. Търновска книжовна школа, 1984, 3). В такъв смисъл е естествено акцентът да се постави най-напред на езиковите особености в произведенията на най-яркия представител на Търновската книжовна школа Евтимий.

На Първия международен симпозиум “Търновска книжовна школа” през 1971 г. Мирчева изнесе доклад на тема “Евтимий Търновски, писател-творец на литературния български език от Късното средновековие” (сб. Търновска книжовна школа, 1974, 1). Този доклад изигра важна роля в по-нататъшните научни занимания с езика на търновските книжовници реформатори. Той беше първото стройно изложение на най-важните особености в езика на последния средновековен български патриарх.

В множество публикации авторката задълбочи наблюденията си над книжовния български език от XIII, XIV и XV в. и достигна до извода, че най-общо езикът на писмените паметници от този период може да се раздели на две: би могло да се говори за паметници от нетърновски и за паметници от търновски езиков тип. Паметниците от нетърновски тип според Мирчева се отличават с това, че в техния език навлизат постепенно елементи от говоримия български език. Новоразвитите в говоримия език черти постепенно са се подлагали на кодификация, ставали са част от книжовната норма. Авторката смята, че това е еволюционният път на развитие на средновековния български книжовен език, който, ако не е бил прекъснат, е щял да доведе до оформяне на една книжовноезикова система, отворена към говоримия език. В паметниците от търновски тип, по думите на Мирчева, се издига стена пред говоримия език, този книжовен език е специално обработен, съобразен е с естетическите изисквания и с духа на времето, този е именно книжовният език, който се има предвид, когато се говори за издигане на българския книжовен език от XIII и XIV в. до равнището на трети класически европейски език (БЕ, 1982, № 5).

Трябва да се каже, че тези теоретични обобщения, до които достигна проф. Дора Мирчева, внесоха голяма яснота в проблематиката, свързана с историята на българския книжовен език до Възраждането, те са и важно методологическо средство при работа върху езика на търновските книжовници-реформатори.

Вярна на своя изследователски метод, Дора Мирчева не се ограничи само с проблематиката на Търновската школа като център за изследванията върху книжовния български език от XIII до XV в. С конкретен материал тя показва в какви посоки бъдещите изследвания трябва да търсят отражението на езика и стила на Търновската книжовна школа (сб. Търновска книжовна школа, 1980, 2). Като важни бъдещи задачи Дора Мирчева изтъкна установяването на степента на гръцкото влияние върху езика и стила на търновската книжовна продукция, както и решаването на въпроса за влиянието на реформирания книжовен език върху софийските книжовници от XVI в. и върху езика на българските дамаскинари.

Историята на българския език е наука, която изисква от изследвача не само висока и разностранна научна подготвеност, но и висок научен морал и родолюбие. Историкът на езика твърде добре може да защити от посегателство истината за единството между език и народ в конкретно време и в конкретни исторически граници, но, за съжаление, също толкова добре може да я предаде, най-често на нищожна цена. Примерите, особено през последния половин век, не са малко. Различни политически дейци и концепции препоръчваха на историците на българския език да заемат коренно противоположни позиции за един сравнително кратък период по двата основни и твърде болезнени за нас въпроса: народностната основа и наименованието на първия книжовен език на славяните и въпросът за границите на българския език в миналото и днес. Тези въпроси заемат важно място в научните занимания и са съществена част от гражданската позиция на проф. Дора Мирчева. Едва ли е нужно, а и не е възможно тук да се анализират подробно всички публикации на проф. Мирчева по споменатите въпроси, още повече, че тези въпроси се разглеждат и в редица други нейни разработки по специални проблеми. Ще спомена само публикуваната през 1965 г. в полското списание *Rocznik Slawistyczny* статия, в която Мирчева аргументирано се противопоставя на опитите да се въведе в славистиката термин “среднобългарска редакция на старославянски”, а така също и статията “Старобългарски, старославянски и среднобългарска редакция на старославянски” (сб. Константин-Кирил Философ, 1969). Във втората статия, публикувана поради своята изключителна важност също и на английски, френски и немски език, Мирчева отново поставя открито въпроса за терминологичната неустановеност и разнообразие, които създават условия за премълчаване, избягване или стесняване в значението на термина “старобългарски език”. От друга страна, според нея, разширяването на обема на термина “старославянски език” и влагането от отделни слависти в него смисъл на общославянско койне дават възможност за поява на нови термини, каквито са “старомакедонски” и “средномакедонски” език. Категорично е становището, доказано с изобилен материал, че няма никакви основания част от средновековните български писмени паметници да бъдат обявявани за “старо-” или “средномакедонски”, че езикът на всички тези паметници е български, независимо че са писани или преписвани в различни български диалектни области.

Макар че са писани преди повече от три десетилетия, споменатите две работи на проф. Мирчева днес са също толкова актуални, колкото и тогава. Те са добър пример за това, че макар и безспорно доказана, една истина, особено когато се отрича с ненаучни методи и цели, трябва непрекъснато да се отстоява. В конкретния случай става дума не за обикновена научна теза, а за основен въпрос – истината за историческото и съвременно единство на българския език. Защото дребните на пръв поглед терминологични разногласия в кирило-методиевистиката създават много сериозни проблеми.

Като пример ще приведа статията на проф. Мирчева “Отново за терминологията и за още нещо...” (БЕ, 1987, № 3), публикувана по повод острата критика на тогавашните съветски слависти след излизането на книгите на Имре Тот “Русская редакция древнеболгарского языка в конце XI-начале XII вв.” (София, 1985) и на Раля Михайловна Цейтлин “Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв.” (София, 1986). Отново трябваше да се припомнят известни неща, отново трябваше да се привеждат стари, но съзнателно подминавани факти. “Науката – пише проф. Мирчева – се развива в дискусиите. Това, че се водят спорове, съвсем не е тревожно. То е желателно. Но споровете, дискусиите могат да бъдат ефективни само тогава, когато се водят от позициите не на умозрително построени тези и хипотези, а на конкретните изследвания и изводите от тях” (с. 189).

Преди няколко години проф. Дора Мирчева издаде за първи път не само у нас, но и в чужбина, системен труд по история на българския книжовен език до Възраждането като дял от една цялостна история на българския език (в съавторство с Ив. Харалампиев, Велико Търново, 1999). Съществено допълнен и със заглавие “Българският книжовен език (IX-X до XVIII в.)” трудът на проф. Дора Мирчева беше публикуван като самостоятелно изследване през 2003 г. Тепърва по-млади поколения езиковеди ще доработват и доуточняват важните въпроси на довъзрожденския български книжовен език. Възможно е да се появят нови и по-различни теории, сигурно ще се открие и нов материал. Никой обаче няма да може да мине без написаното от проф. Мирчева. И в това именно е смисълът на едно тъй дълго, плодотворно и достойно присъствие в науката!

На многая и благая лѣта, учительнице наша!